

MITJA ŽAGAR

NEKAJ MISLI O MANJŠINSKEM NACIONALIZMU:
JUGOVZHODNA EVROPA

Uvod

Zgodovinski razvoj in tragični dogodki v zadnjem desetletju dvajsetega stoletja so pokazali, da se etnična pluralnost, razlike in konflikti v sodobnih družbah ohranjajo ter (še) ne izgubljajo svojega pomena in družbenega naboja. Mnogi strokovnjaki in politične ideologije, ki so pred nekaj desetletji in celo še pred nekaj leti trdili, da bodo etnične razlike ob hitrem in uspešnem razvoju izginjale, so se očitno – vsaj v tem zgodovinskem obdobju – zmotili.¹ Zato so še vedno aktualne razprave o etnični in kulturni pluralnosti, o medetničnih odnosih, o etnični mobilizaciji ljudi v pluralnih družbah in v politiki ter o nacionalizmu. V tem prispevku bom poskusil predstaviti specifično pojavno obliko nacionalizma – t.i. »manjšinski nacionalizem« ter njegovo prisotnost na jugovzhodu Evrope, ki mu (v okviru posebne delovne skupine za človekove pravice in manjšine) posebno pozornost namenja Pakt stabilnosti za jugovzhodno Evropo.² Pri tem bom uporabil svoja opažanja, ki sem jih kot član Specialne delegacije svetovalcev Sveta Evrope za manjšine zabeležil ob obiskih v Albaniji, Bosni in Hercegovini, Hrvaški in Makedoniji. Ta specialna delegacija je bila ustanovljena na pobudo in po pooblastilu Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo iz strokovnjakov na področju manjšinskih in etničnih študij iz nekaterih držav članic in mednarodnih organizacij.³

* * *

¹ Pri tem najpogosteje pomislimo na marksistične teoretike in ideologije, čeprav podobna ugotovitev velja tudi za "meščanske" teoretike in ideologije, ki so pogosto prav tako podcenjevali družbeni pomen in naboj medetničnih odnosov v dotedanjeni in nadaljnjem zgodovinskem razvoju. (Več glej npr. Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Basil Blackwell, 1986).)

² Stability Pact for South Eastern Europe (Final). (Cologne, 10 June 1999). Gre za dokument, ki so ga na pobudo Evropske unije sprejeli na konferenci zunanjih ministrov držav članic Evropske unije, Albanije, Bosne in Hercegovine, Bolgarije, Hrvaške, Madžarske, Romunije, Ruske federacije, Slovenije, Makedonije, Turčije in Združenih držav Amerike, predstavnikov Evropske komisije, OVSE in Sveta Evrope. Na konferenci v Kölnu so sodelovali še zunanja ministra Kanade in Japonske ter predstavniki Združenih narodov, Zahodnoevropske unije, UNHCR, NATO, OECD, IMF, EIB, EBRD, Royaumonskega procesa, BSEC, CIEI, SECI in SEECP kot predstavniki držav in mednarodnih organizacij, ki bodo članicam Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo nudile podporo pri zagotavljanju miru, uveljavljanju demokracije, razvoju in stabilnosti v državah jugovzhodne Evrope.

³ Specialno delegacijo svetovalcev Sveta Evrope za manjšine sestavljajo: vodja delegacije g. Hans-Peter Furrer, generalni direktor za politične zadeve Sveta Evrope, ter člani g. Philippe Boillat (Švica), g. Marcin Czaplinski (urad Visokega komisarja OVSE za narodne manjšine), dr. Constantin Economides (Grčija), dr. Sonja Moser-Starrach (Avstrija), g. Jeroen Schokkenbroek (Svet Evrope), dr. Stefan Troebst (Nemčija) in dr. Mitja Žagar (Slovenija).

Še vedno prevladujoče predstave o nacionalnih državah kot homogenih družbenih skupnostih kažejo, da še vedno ne poznamo in razumemo dovolj dobro kompleksnosti in notranje raznolikosti sodobnih pluralnih družb, v katerih je etnična pluralnost le ena od dimenzij družbene pluralnosti.⁴ Zato se tudi ne zavedamo, da so priznavanje in upoštevanje obstoja notranje različnosti ter na tem utemeljena toleranca kot podlaga za enakopravno obravnavanje in sodelovanje vseh različnih segmentov pluralnih družb ključne podlage za njihovo dolgoročno stabilnost in demokratični razvoj. Ključne sestavine takšne demokratične opredelitve so tudi priznavanje obstoja etničnega pluralizma, upoštevanje velikega družbenega pomena dobrih in enakopravnih medetničnih odnosov, izgrajevanje ustreznih modelov in mehanizmov urejanja in upravljanja medetničnih odnosov ter v tem okviru tudi urejanje in uresničevanje enakopravnega položaja in potrebne zaščite (etničnih in drugih družbenih) manjšin. Ker so konflikti – in s tem tudi etnični konflikti – značilen in normalen pojav v sleherni pluralni družbi, morajo demokratični (politični) sistemi nujno razviti učinkovite mehanizme in postopke za njihovo demokratično razreševanje. Hkrati s tem pa bo potrebno v sodobnih družbah spremeniti tudi pojmovanje in sprejemanje različnih družbenih konfliktov, saj bo potrebno premagati globoko ukoreninjen strah pred njimi in prepričanje, da so konflikti nujno negativen in celo nevaren družbeni pojav. Zaradi tradicionalne politične socializacije, ki je v zavest ljudi vsadila skorajda paničen strah pred konflikti, se večinoma ne zavedamo pozitivnih potencialov družbenih konfliktov in ne znamo prav izrabiti kreativnih energij, ki jih konflikti generirajo. Ugotovimo namreč lahko, da etnični in drugi družbeni konflikti postanejo zares negativni in nevarni šele takrat, ko jih ne uspemo zadovoljivo pomiriti in razreševati znotraj obstoječega družbenega (političnega) sistema in njegovih institucij.⁵

ETNIČNI PLURALIZEM, MEDETNIČNI ODNOSI, NACIONALIZEM IN MANJŠINSKI NACIONALIZEM: JUGOVZHODNA EVROPA

Poudarili smo že, da je etnična pluralnost ena bistvenih značilnosti sodobnih pluralnih družb. Etnična in kulturna pestrost in raznolikost sta tudi tradicionalni

* * *

⁴ Ta revija je v zadnjih letih objavila kar nekaj prispevkov o tej problematiki, npr.: Bučar, Bojko, "The Emergence of New States, Borders and Minorities" (*Razpave in gradivo*, št. 32 (1997), str. 15-29); Gärtner, Heinz, "State, Nation and Security in Central Europe: Democratic States without Nations" (*Razpave in gradivo*, št. 32 (1997), str. 31-64); Žagar, Mitja, "Constitutions in Multi-Ethnic Reality" (*Razpave in gradivo*, št. 29-30 (1994/1995), str. 143-164); Žagar, Mitja, "Rešitev, ki je postala problem: Nacionalne države in večetnična realnost" (*Razpave in gradivo*, št. 32 (1997), str. 7-13); itd.

⁵ Več o tem glej npr.: Žagar, Mitja, "Constitutions in Multi-Ethnic Reality" (*Razpave in gradivo*, št. 29-30 (1994/1995), zlasti str. 144-158).

značilnosti družb na Balkanu oziroma (kot ta polotok in nekoliko širšo regijo danes pogosto imenujejo) v državah jugovzhodne Evrope.⁶

V nasprotju z zlasti na zahodu splošno uveljavljenimi predstavami o popolno porušenih medetničnih odnosih na Balkanu so obiski Specialne delegacije svetovalcev Sveta Evrope za manjšine ter razgovori s predstavniki vlad, manjšin in nevladnih organizacij pokazali, da v obiskanih državah sicer obstajajo različni problemi v medetničnih odnosih, da pa je položaj etničnih (zlasti tradicionalnih narodnih) manjšin – v nekaterih pogledih tudi v primerjavi z nekaterimi zahodnoevropskimi državami – relativno dober.⁷ To potrjujejo tudi osnutki delovnih gradiv in poročil Specialne delegacije, ki predstavljajo podlago za oblikovanje njenega poročila, ki bo izhodišče za razpravo in oblikovanje programa aktivnosti na mednarodni konferenci o medetničnih odnosih in manjšinah, ki bo v letu 2000 organizirana v okviru Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo.⁸ Gradiva Specialne delegacije tako naštevajo vrsto pozitivnih praks, pozitivnih procesov in izraženih zavez (obljub) obiskanih držav, ki lahko prispevajo k boljšim medetničnim odnosom in boljši zaščiti manjšin. Med pozitivnimi praksami (t.i. »prva košarica«) v posameznih državah so naštetih tisti ukrepi in dejavnosti, ki se že uresničujejo in je že mogoče zaznati njihov pozitiven učinek. Kot pozitivne procese (t.i. »druga košarica«) označujejo gradiva tiste ukrepe in dejavnosti, ki so bile v posameznih državah šele nedavno (formalno) sprejeti in predstavljeni. Čeprav te ukrepe in dejavnosti v posameznih državah šele začenjajo izvajati, pa Specialna delegacija meni, da bodo njihovi učinki pozitivno vplivali na medetnične odnose. »Tretjo košarico« predstavljajo zaveze in obljube držav, da bodo sprejele in ratificirale obstoječe mednarodne instrumente za zaščito (narodnih) manjšin ter pripravile in uveljavile različne ukrepe, programe in dejavnosti, ki bodo prispevali k boljšim medetničnim odnosom in boljši zaščiti manjšin.⁹

* * *

⁶ V okviru Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo med države v tej regiji nesporno štejejo Albanijo, Bosno in Hercegovino, Hrvaško, Makedonijo in Zvezno republiko Jugoslavijo (Srbijo, Kosovo in Črno goro), vsaj v določnem kontekstu pa tudi Bolgarijo, Romunijo, Grčijo in Turčijo. Zvezna republika Jugoslavija v pakt formalno ne bo vključena, dokler bo na oblasti Miloševićev režim, poskušajo pa v okviru dejavnosti pakta (predvsem na neformalne načine in ob pomoči organizacijam civilne družbe) pomagati "demokratski opoziciji" v Srbiji ter Črni gori in Kosovu. (Več o etnični strukturi prebivalstva in o etničnih manjšinah v državah te regije glej npr.: *World Directory of Minorities* (Edited by Minority Rights Group. London: MRG – Minority Rights Group International, 1997, str. 155-158, 196-216, 233-236, 240-244, 250-258 in 378-384).)

⁷ Specialna delegacija svetovalcev Sveta Evrope za manjšine je opravila svoje misije z bogatim programom srečanj in obiski manjšinskih skupnosti na terenu na Hrvaškem (od 21. do 23. novembra 1999), v Bosni in Hercegovini (od 23. do 27. novembra 1999), v Albaniji (od 12. do 14. decembra 1999) in v Makedoniji (od 14. do 17. decembra 1999).

⁸ Konferenca bo predvidoma v Sloveniji, ki je ob sodelovanju Sveta Evrope koordinatorica delovne skupine (t.i. Task Force 1) o človekovih pravicah in (narodnih) manjšinah v okviru prvega delovnega omizja Pakta stabilnosti o demokratizaciji in človekovih pravicah.

⁹ Glej npr.: Draft Report of the Special Delegation of Council of Europe Advisors on Minorities. (01.02.2000) Stability Pact for South-Eastern Europe, Working Table I (Democratisation and Human Rights) – Project on Minorities. (Strasbourg, February 2000).

Čeprav se situacija na področju medetničnih odnosov in zaščite (narodnih) manjšin od države do države bistveno razlikuje, kaže najprej opozoriti na nekatere podobnosti in skupne ugotovitve. Člani Specialne delegacije svetovalcev Sveta Evrope za manjšine smo se tako strinjali, da je potrebno manjšinsko problematiko potrebno obravnavati v širšem sklopu medetničnih odnosov, pri čemer pa sta prav (enakopravni) položaj in zaščita (narodnih) manjšin ključna pogoja in merilo za dobre medetnične odnose in za doseženo raven demokratičnega razvoja. Zanimivo je tudi, da so ob naštevanju različnih problemov in uspehov na področju medetničnih odnosov v vseh obiskanih državah poudarili, da največji problem predstavljajo zagotavljanje in uresničevanje ustreznega in enakopravnega družbenega položaja Romov, njihove manjšinske zaščite in njihove enakopravne družbene integracije. Prav tako so v vseh državah zlasti predstavniki večjih manjšin ugotavljali, da pripadniki (narodnih) manjšin niso v zadostni meri prisotni v različnih javnih institucijah, šolah in javni upravi, kar posledično lahko negativno vpliva na možnost uresničevanja določenih manjšinskih pravic in ustreznega položaja v družbi.

Na Hrvaškem so sogovorniki Specialne delegacije poudarili, da so nedavni zgodovinski dogodki in zlasti vojna nedvomno povzročili pomembne spremembe v medetničnih odnosih, pa tudi določene probleme pri zagotavljanju ustreznega položaja in zaščite narodnih manjšin. Precej pozornosti je bilo namenjene ustavni ureditvi in zakonodaji ter njenemu – pogosto z gledišča pripadnikov manjšin nezadovoljivemu – uresničevanju. Kljub problemom so pripadniki različnih manjšin ocenili svoj pravni in dejanski položaj kot relativno dober, hkrati pa so tudi predstavili predloge, kako bi bilo mogoče situacijo izboljšati. Določeno nezadovoljstvo je bilo mogoče čutiti med Srbi na Hrvaškem, ki so poudarili, da so iz konstitutivnega naroda postali narodna manjšina, ki nosi »svoje zgodovinsko breme.« Poudarili so, da se raven zaščite, ki jo predvidevata veljavna ustava in zakonodaja – tudi zaradičasne zamrznitve nekaterih določb – ne uresničuje zadovoljivo. Hkrati so izrazili upanje, da se bodo razmere izboljšale, ko bo po volitvah dosedanja opozicija verjetno prišla na oblast. Omeniti kaže tudi nezadovoljstvo slovenske skupnosti na Hrvaškem, katere predstavniki menijo, da sta se s spremembo hrvaške ustave, ki med narodnimi manjšinami izrecno ne našteva več Slovencev (kot je bilo to pred spremembo ustave), poslabšala pravni status in posledično tudi družbeni položaj te skupnosti. Poseben problem na Hrvaškem predstavlja tudi vračanje – zlasti srbskih – beguncev na svoje domove ali vsaj v svoje tradicionalno življenjsko okolje, ki so ga zapustili v času vojne ali neposredno po njej.

Vojna v Bosni in Hercegovini je bistveno spremenila etnično situacijo in medetnične odnose v tem sicer tradicionalno etnično pluralnem in zelo tolerantnem prostoru. Etnična struktura mnogih okolij je bila popolnoma uničena, pri čemer sta pomembno vlogo igrala »uspešna« politika in praksa »etničnega čiščenja

ja«. Etnična struktura prebivalstva se je spremenila v vseh okoljih, še zlasti pa to velja za Republiko Srbsko. Vračanje beguncev, ki naj bi vsaj nekoliko obnovilo nekdanjo situacijo in etnična razmerja v posameznih okoljih, poteka le zelo počasi in v zelo majhnem obsegu, v številnih okoljih pa se – iz raznih razlogov, zlasti pa zaradi pomanjkanja potrebne politične volje in nujno potrebnih sredstev – sploh še ni začelo. Tudi v tistih okoljih, kjer se je vračanje beguncev že začelo, pa se kaže, da bo obnova etničnega zaupanja terjala veliko časa. V razgovorih smo pogosto slišali, da poseben problem predstavljata položaj in obravnavanje pripadnikov konstitutivnih narodov, ki živijo v "nepravih" državno administrativnih enotah. To velja zlasti za Bošnjake (Muslimane) pa tudi za Hrvate na ozemlju Republike Srbske, za Bošnjake in Srbe v Hercegovini ter vsaj v določeni meri tudi za Srbe v Federaciji Bosne in Hercegovine. Zanimivo je, da so predstavniki narodnih in drugih etničnih manjšin poudarili, da so glede na okoliščine medetnični odnosi relativno dobri, prav tako pa sta relativno dobra tudi položaj in zaščita narodnih manjšin. Očitno se je v odnosu do tradicionalnih etničnih manjšin v tem okolju, ki predstavljajo relativno zelo majhen delež prebivalstva, ohranila visoka raven strpnosti. Zlasti razgovori s predstavniki nevladnih organizacij in manjšin pa so pokazali tudi, da je zelo kritična situacija Romov v vseh konstitutivnih enotah (Daytonske) države Bosne in Hercegovine. Poudarili so potrebo, da sta za izboljšanje njihovega položaja nujno potrebna spodbuda in (materialna) pomoč mednarodne skupnosti (iz tujine).

Albanija ostaja ena najrevnejših evropskih držav, kar se odraža tudi v medetničnih odnosih, vendar pa bi zlasti na mikro ravni medetnične odnose v tej državi lahko ocenili kot relativno dobre in stabilne. Manjšinske pravice po teritorialnem principu so zagotovljene le uradno opredeljenim manjšinam – predvsem na objemnem območju. Revščina in nerazvitost, ki pogojujeta življenje ljudi ne glede na njihovo etnično pripadnost, ter še vedno precejšnja relativna izoliranost Albanije in zlasti posameznih njenih regij vplivajo tudi na položaj manjšin. To se odraža tudi na uresničevanju obstoječih in predvidenih elementov varstva manjšin. Formalna zaščita je zagotovljena le tistim pripadnikom opredeljenih manjšin (npr. Črnogorci ob meji s Črno goro, Grki na jugu države, Makedonci ob delu meje z Makedonijo), ki živijo na določenem ozemlju, medtem ko pripadnikom teh manjšin zunaj opredeljenega ozemlja manjšinske pravice niso zagotovljene. Te teritorialno opredeljene pravice vključujejo pravice na področju šolstva (izobraževanja) in pravice glede javne uporabe manjšinskega jezika. Šele postopoma se začenjajo razvijati privatno manjšinsko šolstvo in nekatere druge privatne dejavnosti, ki so nujne za ohranjanje in razvoj manjšin. Vsem problemom navkljub predstavniki različnih manjšin medetnične odnose in raven tolerantnosti v Albaniji ocenjujejo dokaj pozitivno, poudarjajo pa, da je tudi v tej državi kritična zlasti situacija Romov. Pri ohranjanju in razvijanju dobrih medetničnih odnosov kaže poudariti tudi pozitivno vlogo katoliških, pravoslavni in islamskih cerkvenih voditeljev. Poudariti kaže še, da val beguncev s Kosova in širša begun-

ska situacija nista bistveno vplivala na poslabšanje medetničnih odnosov v Albaniji.

Uradne ocene medetničnih odnosov in položaja manjšin v Makedoniji so dokaj dobre, vendar pa je mogoče v zadnjem obdobju zaznati v tej državi tudi vrsto ekscesov, ki kažejo na trend poslabšanja. Ti ekscesi se nanašajo zlasti na Albance v Makedoniji, občasno pa se dogajajo tudi v odnosu do pripadnikov drugih manjšin (npr. Turki, Vlahi, Romi). Kar zadeva pravni položaj manjšin in njihovih pripadnikov so predstavniki manjših manjšin relativno zadovoljni, čeprav opozarjajo na različne probleme, ki so še posebej pereči, ko gre za Rome. Največje težave v Makedoniji pa se kažejo v medetničnih odnosih med Makedonci in Albanci kot največjo etnično manjšino, ki ni zadovoljna s svojim manjšinskim statusom ampak želi postati (vsaj) konstitutiven narod v makedonski državi. Zlasti med Makedonci je pogosto čutiti nelagodje, saj se bojijo, da bodo radikalnejši Albanci v Makedoniji čez nekaj časa terjali visoko raven svoje avtonomije ter morebiti celo samostojnost in neodvisnost dela države, kjer predstavljajo večinsko prebivalstvo. Ta strah še bolj krepi monolitna homogenost Albancev v Makedoniji, ki je zlasti posledica vpliva in moči albanskega političnega vodstva, ki sodeluje v vladni koaliciji, kar se je lepo pokazalo pri volitvah predsednika republike leta 1999. Prav dejstvo, da pravega političnega pluralizma med Albanci v Makedoniji praktično ni, lahko zelo negativno vpliva na nadaljnji razvoj in medetnične odnose v teh državi. Negativen dejavnik v tem okviru je tudi dejstvo, da v mnogih okoljih skorajda ni komunikacije in socialne integracije med Makedonci in Albanci. Albanci so na drugi strani prepričani, da država njihovih zahtev in pravic ne upošteva in zagotavlja v zadostnem oz. predvidenem obsegu. Njihovo nezadovoljstvo se nanaša še na (ne)priznanje njihove univerze v Tetovu, zlasti ker hkrati poudarjajo, da je delež albanskih študentov na uradni univerzi nesorazmerno majhen, poleg tega pa na tej univerzi tudi ne obstajajo ustrezni študijski programi v albanskem jeziku. Prav tako Albanci niso zadovoljni z nesorazmerno majhnim deležem zaposlenih Albancev v državni upravi in policiji, kar po njihovem mnenju tudi odraža neenakopraven položaj Albancev v družbi. Tudi dejstvo, da se je Makedonija zelo izkazala s svojim ravnanjem ob begunski krizi na Kosovu in sprejela veliko število albanskih beguncev, ni bistveno prispevalo k izboljšanju situacije. Dejstvo, da bo del beguncev s Kosova v Makedoniji ostal, bo po mnenju nekaterih položaj Makedoncev v njihovi lastni državi in situacijo na področju medetničnih odnosov še poslabšal. Le upati je mogoče, da bodo politični predstavniki obeh največjih etničnih skupnosti navedene probleme vsaj postopoma začeli uspešno reševati, s čimer bi lahko dolgoročneje prispevali tudi k izboljšanju medetničnih odnosov v državi. Relativno dobra situacija glede položaja in pravic pripadnikov ostalih etničnih manjšin – tudi ob upoštevanju njihovega relativno majhnega deleža v prebivalstvu – na izboljšanje medetničnih odnosov nima tako velikega vpliva, kot odnosi med Makedonci in Albanci.

Ker v okviru svojih obiskov v jugovzhodni Evropi Specialna delegacija svetovalcev Sveta Evrope za manjšine (še?) ni obiskala Kosova, v tem prispevku ne morem predstaviti svojih osebnih opažanj o tej pokrajini. Vseeno v tem prispevku te pokrajine ne morem zaobiti, saj prav tam v zadnjih letih opažamo največje probleme v medetničnih odnosih, korenine teh problemov pa segajo že daleč nazaj v zgodovino. Tam se je nenazadnje v začetku osemdesetih let začela zaostrovati tudi jugoslovanska kriza, ki se je najbolj očitno na Kosovu izražala v slabšanju medetničnih odnosov v pokrajini, v vse večji etični distanci in v zaostrovanju etničnih konfliktov - zlasti med Srbi in Albanci.¹⁰ V letu 1999 se je etnična situacija na Kosovu še bolj poslabšala in zaostрила. Srbske in jugoslovanske oblasti so začele stopnjevati svojo represivno politiko do večinskega albanskega prebivalstva v pokrajini ter so za njeno uresničevanje na Kosovu poleg specialnih policijskih enot angažirale tudi jugoslovansko vojsko. Tako se je še dodatno poslabšal že itak zelo slab položaj Albancev, vse bolj grobo nasilje pa je sprožilo velik val beguncev. Po začetku letalskih napadov NATO na Zvezno republiko Jugoslavijo sta se splošna situacija in represija na Kosovu še bolj zaostriili, kar je še dodatno povečalo begunski val. V sosednji državi Albanijo in Makedonijo, ki sta se izkazali s svojo pripravljenostjo pomagati pri razreševanju begunske in humanitarne krize, je takrat zbežalo več deset tisoč (zlasti albanskih) beguncev, nekaj beguncev pa se je zateklo tudi v Črno goro. V svet so takrat prihajala poročila o nasilju in pokolih, ki so največ žrtev terjali med civilnim prebivalstvom, medtem ko naj bi bile žrtve med borci Osvobodilne vojske Kosova in vojaki jugoslovanske armade relativno majhne. Po začetku mednarodne intervencije na Kosovu so se albanski begunci začeli množično vračati na svoje - pogosto uničene in izropane - domove celo takrat, ko vračajočim beguncem ni bilo mogoče zagotoviti varnosti in osnovnih življenjskih pogojev. Kljub prizadevanjem mednarodnih (mirovnih) sil pa njihova navzočnost, ki je sicer omogočila vrnitev albanskih beguncev na njihove domove, ni uspela prispevati k izboljšanju medetničnih odnosov v pokrajini. Prejšnja protialbanska politika srbskih in jugoslovanskih oblasti na Kosovu, za katero so Albanci krivili kosovske Srbe, je še poglobila sovraštvo večinskega albanskega prebivalstva do Srbov in njihovo željo po maščevanju za prejšnje krivice in trpljenje. Kljub temu, da so jih pred albanskim maščevanjem poskušale varovati mednarodne sile, so se zdaj ponovno Srbi na Kosovem počutili vse bolj ogroženi in so se začeli množično izseljevati. Po nekaterih ocenah je večina srbskega prebivalstva Kosovo tudi dejansko zapustila. Etnično strukturo prebivalstva na Kosovu pa v zadnjih letih nista krojila le eksodus Albancev (in potem njihovo množično vračanje) in Srbov (ki zdaj na Kosovu predstavljajo le še zelo majhno lokalno manjšino), ampak tudi eksodus pripadnikov etničnih

* * *

¹⁰ Glej npr.: Malcolm, Noel, *Kosovo: A Short History*. (Washington Square, New York: New York University Press, 1998), su. xxvii, 334 in nasl.

manjšin, ki so (kot nekakšni talci v specifični etnični situaciji) živele na Kosovu.¹¹ V zadnjem desetletju in zlasti še v zadnjih letih, so nekatere manjšine na Kosovu praktično izginile. Med njimi je mogoče še najbolj tragična usoda nekoč precej številne romske skupnosti na Kosovu. Tako kot v drugih okoljih je tudi v tej pokrajini tradicionalno obstajala določena diskriminacija do Romov in romske skupnosti, ki je bila izrazito marginalizirana. Če se spomnimo, da je bilo Kosovo najmanj razvito območje nekdanje Jugoslavije, potem si lahko predstavljamo, kaj je to praviloma pomenilo za položaj take marginalne etnične skupnosti in njenih pripadnikov. Nesporno bi lahko potrdili, da so srbske oblasti na Kosovu objektivno diskriminirale tamkajšnje Rome. Na drugi strani lahko ugotovimo tudi, da je določen diskriminatoren odnos do Romov tradicionalno obstajal tudi med Albanci. Ko pa Romi (sprva) s Kosova niso bežali tako množično kot albansko prebivalstvo, so v očeh Albancev postali kolaboratorji srbskih oblasti in izdajalci. Tako percepcijo so še podkrepili posamični ekscesi, ko so si posamezni Romi mogoče res prisvojili določeno premoženje albanskih beguncev, ki so zbežali s svojih domov. Zato etnično sovraštvo Albancev ni usmerjeno le proti Srbom, ampak je usmerjeno tudi proti kosovskim Romom. Na to so nas opozorili tudi predstavniki Romov, makedonskih oblasti in UNHCR v Makedoniji, ki so poudarjali, da se Romi za razliko od albanskih beguncev ne želijo (in pogosto tudi ne morejo) vrniti na svoje domove na Kosovo, saj se (zaradi strahu pred albanskim »maščevanjem«) bojijo za svojo varnost in življenje.

Že ta kratka predstavitev etničnih situacij v navedenih državah kaže na zapletenost problematike medetničnih odnosov v regiji. Takšne ali podobne probleme, kot smo jih opisali, bi lahko odkrili tudi v drugih državah v jugovzhodni Evropi.¹² V vseh opisanih primerih, ko gre za probleme v medetničnih odnosih oziroma celo za (v vojni ali na kakšen drug način) porušene tradicionalne medetnične situacije in odnose, lahko ugotovimo, da je pomembno (pogosto celo ključno) in praviloma negativno vlogo odigral nacionalizem. Prav zato v nadaljevanju tega prispevka (sicer na kratko) nekoliko podrobneje obravnavam nacionalizem večinskih in manjšinskih etničnih skupnosti.

* * *

11 Poleg Albancev, ki so bili po drugi svetovni vojni v takratni jugoslovanski federaciji in po njenem razpadu v Zvezni republiki Jugoslaviji formalno priznani kot narodna manjšina (narodnost), in Srbov, ki so – čeprav so bili v lokalnih okvirih manjšina – predstavljali pripadnike večinskega naroda, so na Kosovu živeli še Romi, Vlahi, Turki, Čerkezi, Makedonci, katoliški Slovani (ki so jih kasneje označevali kot Hrvate) in nekaj slovanskih Muslimanov ter Judi/Židi (Glej npr.: Malcolm, Noel, *ibid.*, zlasti še, str. xxvii-xxviii, 1-40, 202-216.)

12 V tem kontekstu bi npr. lahko omenili nepriznavanje obstoja (npr. makedonske manjšine) ter na neustrezen položaj in zaščito narodnih manjšin v Grčiji, podobne težave v Bolgariji, itd.

NACIONALIZEM IN MANJŠINSKI NACIONALIZEM: FRAGMENTARNA RAZMIŠLJANJA IN TEORETSKE OPREDELITVE:

Ko nekoliko podrobneje pogledamo zgodovinski razvoj v posameznih obravnavanih okoljih in dejavnike, ki so v nedavni preteklosti vplivali na poslabšanje medetničnih odnosov in zaostrovanje etničnih konfliktov, lahko ugotovimo, da je ključno vlogo odigral nacionalizem večinskih in/ali manjšinskih skupnosti oziroma konflikti med nacionalizmom večinske skupnosti in nacionalizmom manjšinske skupnosti. Na Hrvaškem je na začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja tako šlo predvsem za konflikt med hrvaškim (večinskim) in srbskim (manjšinskim) nacionalizmom. V Bosni in Hercegovini lahko etnični konflikt obravnavamo predvsem kot konflikt nacionalizmov treh konstitutivnih narodov (torej bošnjaško-muslimanski, hrvaški in zlasti srbski nacionalizem). V Makedoniji gre za iskanje etničnega ravnotežja in za konflikt med makedonskim (večinskim) in albanskim (manjšinskim) nacionalizmom, pri čemer kaže poudariti dejstvo, da Albanci v Makedoniji s svojim manjšinskim statusom niso zadovoljni, ampak želijo pridobiti status konstitutivne etnične skupnosti (naroda) makedonske države. Ob tem pa pripadniki drugih manjšin opozarjajo na negativne posledice tako makedonskega kot albanskega nacionalizma za medetnične odnose v državi in za položaj drugih etničnih manjšin. Na Kosovu je šlo zlasti za konflikt med srbskim in albanskim nacionalizmom, pri čemer je z gledišča širše države (nekdanje jugoslovanske federacije oz. sedanje Zvezne republike Jugoslavije) srbski nacionalizem večinski in albanski nacionalizem manjšinski nacionalizem, z gledišča etnične situacije v sami pokrajini pa etnično večino predstavljajo kosovski Albanci, kosovski Srbi pa so manjšina. Z gledišča medetničnih odnosov in zlasti položaja etničnih manjšin in njihovih pripadnikov v Albaniji, so naši sogovorniki iz manjšinskih vrst pogosto omenjali problem nacionalizma večinskega albanskega naroda.

Če so v sedemdesetih in osemdesetih letih še ugotavljali, da je bilo – glede na družbeni pomen in kompleksnost tega družbenega pojava – objavljeno relativno malo literature o nacionalizmu,¹³ je bila v devetdesetih letih dvajsetega stoletja

* * *

¹³ Glej npr.: Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflection on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1983); Armstrong, John, *Nations before Nationalism* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982); Banac, Ivo, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* (Ithaca, London: Cornell University Press, 1993, © 1984); Banton, Michael, *Racial and Ethnic Competition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); Connor, Walker, *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy* (Princeton University Press, 1984); Deutch, Karl, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*, 2nd Edition. (Cambridge, Mass: MIT Press, 1966); Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism* (Ithaca, London: Cornell University Press, 1983); Hobsbawm, Eric J., *Nations and Nationalism since 1789: Programme, Myth, Reality* (Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1990); Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Basil Blackwell, 1986), itd.

objavljena cela vrsta relevantnih novih del (vključno s preglednimi zborniki pomembnih avtorjev in prispevkov v preteklih obdobjih).¹⁴

V omenjenih delih najdemo celo vrsto različnih definicij nacionalizma, ki poskušajo pojasniti ta zapleten in praviloma protisloven družbeni pojav. Tudi sam pojem »nacionalizem« ima lahko mnogo različnih pomenov, saj – med drugim – lahko označuje:

1. poudarjen občutek etnične identitete in pripadnosti posameznika neki etnični skupnosti (najpogosteje narodu), ki je praviloma negativno in izključujoče definirana (v odnosu do drugih, ki niso pripadniki te etnične skupnosti;
2. močno etnično čustvo, ki je pogosto pretirano, izključujoče, agresivno in usmerjeno proti »drugim,« ki niso (ali vsaj niso priznani) kot pripadniki določene etnične skupnosti;
3. (politično) ideologijo, doktrino in specifičen tip politične filozofije;
4. specifičen (družbeni in politični) princip – predvsem kot kriterij za sprejemanje in priznavanje članstva v določeni etnični skupnosti posamezniku;
5. specifično (praviloma etnično izključujočo) politiko družbenega gibanja, politične stranke ali (nacionalne) države;
6. politično ali družbeno gibanje;
7. koncept in dejavnik za družbeno in politično mobilizacijo ljudi, ki se štejejo za brezpogojno lojalne pripadnike določene etnične skupnosti; itd.¹⁵

Čeprav sem v svojem prispevku govoril pretežno o negativnih posledicah in vplivu nacionalizma na medetnične odnose v posameznih etnično pluralnih okoljih, pa kaže poudariti, da nacionalizem ni nujno družbeno negativen pojav in koncept. Zlasti v kontekstu evropskega zgodovinskega razvoja je mogoče ugotoviti, da je nacionalizem kot koncept, politična filozofija in ideologija, politika ter družbeno in politično gibanje odigral pomembno vlogo v procesu modernizaci-

* * *

¹⁴ Glej npr.: Connor, Walker, *Ethnocentrism: The Quest For Understanding* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994); Greenfeld, Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, Mass., London: Harvard University Press, 1992); Guihernau, Montserrat in Rex, John, ur., *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration* (Cambridge, Oxford, Malden: Polity Press, 1997); Hutchinson, John in Smith, Anthony D., ur., *Ethnicity Oxford Readers* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1996); Hutchinson, John in Smith, Anthony D., ur., *Nationalism Oxford Readers* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1994); Kellas, James. G.: *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, 2nd revised and updated edition. (Basingstoke, London: Macmillan; New York: St. Marun's Press, 1998); Nairn, Tom, *Faces of Nationalism: Janus Revisited* ((London, New York: Verso, 1997); Smith, Anthony D., *National Identity* (Harmondsworth, London: Penguin, 1991); Tamiir, Yael, *Liberal Nationalism* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993); Woolf, Stuart, ur., *Nationalism in Europe, 1815 to the Present: A Reader* (London, New York: Routledge, 1996), iid.

¹⁵ Glej npr.: Žagar, Mitja, "A Contribution to an 'Ethnic Glossary'" (*Razpave in gradivo*, št. 28 (1993), str. 163-165, 168-169).

je in oblikovanja sodobnih nacionalnih držav (zlasti v 19. in 20. stoletju) ob upoštevanju načela samoodločbe narodov. V demokratičnih nacionalnih državah, ki so v duhu liberalne tradicije (pri čemer ne mislimo na specifične politične stranke s tem imenom, ampak na zahodno demokratično tradicijo) zasnovane na konceptu civilnega državljanstva in v katerih so uveljavljene človekove pravice, nedvomno lahko kot pozitivnega označimo na teh izhodiščih temelječ »liberalni nacionalizem.«¹⁶ Kaže ugotoviti, da je tako opredeljen koncept liberalnega nacionalizma širši od tradicionalnega »patriotizma,« ki ga opredeljujejo kot pripadnost in ljubezen do domovine ter ga praviloma zelo pozitivno vrednotijo.

Temelječ na zahodni krščanski tradiciji se je nacionalizem kot koncept in ideologija pojavil in razvil v Evropi v času po Westfalskem miru (1648), ko se začne proces oblikovanja nacionalnih držav, ki postane zlasti intenziven v devetnajstem in dvajsetem stoletju. Tradicionalni nacionalizem je sploh neločljivo povezan s konceptom nacionalne države, ki jo v tem kontekstu pojmujejo kot specifičen družbeni instrument za uresničevanje interesov specifične etnične skupnosti – naroda, ki se z oblikovanjem lastne nacionalne države konstituira kot (politična) nacija.¹⁷ Ta koncept nacionalne države (in z njim pogojen koncept naroda) se je zaradi zgodovinske vloge evropskih držav v mednarodni skupnosti razširil in uveljavil tudi drugje po svetu ter postal prevladujoč (če že ne kar edini koncept) v sodobni mednarodni skupnosti.

V kontekstu prej opisanih primerov, bi pojavom nacionalizma težko pripisali prej navedene pozitivne elemente in vsebine. Bistvene značilnosti pojavov nacionalizma (kot koncepta, ideologije, politike in gibanja) so v opisanih okoljih predvsem izključujoča narava, prisilna notranja homogenizacija posameznih etničnih skupnosti, sovraštvo do »drugih« in agresivnost, ki se pogosto izraža v hegemonskih težnjah določene etnične skupnosti vsaj v »njenem« specifičnem okolju, itd. Prav zaradi takšnih razlogov se je verjetno – v vsakdanjem življenju in tudi v teoriji – uveljavilo pretežno negativno pojmovanje in vrednotenje nacionalizma kot ene najbolj kontraverznih in hkrati najmočnejših ideologij v zadnjih dveh stoletjih.¹⁸ Nacionalizem je še zlasti sporen z gledišča demokracije in procesa demokratizacije v vzhodni in srednji Evropi, saj pomenijo poudarjanje in tudi prisilno uveljavljanje notranje homogenosti, etnična razmejenost in izključujočnost omejevanje pluralizma kot predpogoja za uveljavljanje tradicionalnega liberalnega koncepta demokracije.¹⁹

* * *

¹⁶ Glej: Tamir, Yael, *ibid.*

¹⁷ Glej npr.: Hutchinson, John in Smith, Anthony D., "Introduction" v Hutchinson, John in Smith, Anthony D., ur., *Nationalism* (1994, str. 5-13).

¹⁸ Glej npr.: Guibernau, Montserrat, "Nations without States: Catalonia, a case study" v Guibernau, Montserrat in Rex, John, ur., *ibid.*, str. 133.

¹⁹ Čeprav je homogenizacija etnične skupnosti eden ključnih ciljev nacionalističnih gibanj in politik, pa hkrati lahko ugotovimo, da znotraj nacionalističnih gibanj in strank pogosto obsajajo velike razlike in celo zelo ostri notranji boji. Čeprav tudi znotraj gibanja nacionalistični voditelji težijo k notranji enotnosti, vsaj v posameznih

Nacionalizmi v različnih okoljih in časovnih obdobjih so lahko zelo različni, prav tako pa so različne tudi njihove družbene funkcije in konkretne posledice. Tako je v nekaterih primerih nacionalizem omogočil oblikovanje držav in povezovanje sorodnih skupnosti, v drugih primerih pa je bil nacionalizem ključni dejavnik razpada (zlasti večetničnih) držav in imperijev. Tako bi lahko različne nacionalistične strategije, programe in gibanja opredelili glede na njihovo opredelitev in cilj: unifikacijo, secesijo, integracijo, kolonializem, antikolonializem, konsociativizem in priznavanje etnične pluralnosti.²⁰ O nacionalizmu največkrat govorimo v povezavi z narodi kot specifičnimi etničnimi skupnostmi, pri čemer spet lahko razlikujemo med nacionalizmom narodov, ki so se konstituirali kot nacije s svojo lastno nacionalno državo, in med nacionalizmom narodov, ki (še?) nimajo svojih lastnih držav.²¹ Zaradi različnega specifičnega položaja nacij in »narodov brez države« se praviloma razlikujeta tudi vsebina in narava njihovih nacionalizmov. Upošteva se specifične zgodovinske in družbene okoliščine in položaj pa lahko zasledimo precejšnje razlike tudi znotraj posameznega omenjenega tipa nacionalizmov.

Hkrati z nastankom sodobnih nacionalnih držav se je najprej začel razvijati koncept (tipičnih) narodnih manjšin, vse večja mobilnost in bolj intenzivne migracije pa prispevajo k vse večji etnični pluralnosti sodobnih družb in k nastanku novih etničnih manjšin.²² V tem kontekstu lahko govorimo tudi o »nacionalizmu diaspore«²³ in o manjšinskem nacionalizmu. Nacionalizem manjšinskih skupnosti in njegovo naravo pogojujejo okoliščine, v katerih določena manjšinska skupnost živi, praviloma pa gre za t.i. »obrambni nacionalizem« v kontekstu prizadevanj za ohranitev manjšinske skupnosti in njene (etnične, kulturne) identitete. Manjšinske skupnosti (vključno s tradicionalnimi tipičnimi narodnimi manjšinami) pogosto predstavljajo manjšino tudi v lokalnem prebivalstvu v okolju, v katerem živijo, zato se praviloma manjšinski nacionalizem zavzema zlasti za čim višjo raven (posebnih) manjšinskih pravic in za njihovo dosledno uresničevanje, le v nekaterih primerih pa tudi za (bolj ali manj široko) avtonomijo. Takrat, kadar se manjšine čutijo ogrožene, se pogosto intenzivira in

* * *

obdobjih notranje razlike tolerirajo in iščejo zaveznitva, svojo zamisel o nujni homogenizaciji etnične skupnosti pa poskušajo uveljaviti tako, da poskušajo vse pripadnike svoje etnične skupnosti prepričati (po potrebi pa tudi prisiliti), da se vključijo v nacionalistično gibanje ali stranko. Agresivno in izključujočo politiko pa nacionalistični politiki uresničujejo zlasti do "drugih," ki jih ne štejejo za pripadnike svoje etnične skupnosti. (Glej npr.: Woolf, Stuart, "Introduction" v Woolf, Stuart, *ibid.*, str. 31.)

²⁰ Glej npr. Kellas, James G., *ibid.*, str. 92-96.

²¹ Takrat navadno govorimo o "narodih brez držav" oz. "stateless nations." (Glej npr.: Guibernau, Montserrat, *ibid.*, str. 133-154.)

²² Glej npr.: Žagar, Mitja, "Ali so Slovenci na Hrvaškem narodna manjšina: Splošna terminološka vprašanja in pravna zaščita" v Kržišnik-Bukić, Vera, ur. *Slovenci v Hrvatski: Zbornik skupine avtorjev* (Projekt: Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Slovenije. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995, str. 330-340).

²³ Več o nacionalizmu diaspore ("diaspora nationalism") glej npr. Gellner, Ernest, *ibid.*, str. 101-109.

radikalizira njihov nacionalizem.²⁴ Nacionalizem manjšinskih skupnosti, ki predstavljajo znaten del prebivalstva na ozemlju, kjer živijo, v takih primerih zahteva široko avtonomijo v okviru obstoječe nacionalne države, lahko pa se celo opredeli za odcepitev (secesijo) od obstoječe države ter za oblikovanje samostojne nacionalne države ali pa priključitev k drugi državi.²⁵

SKLEP

Z gledišča opisanih primerov v državah jugovzhodne Evrope lahko ugotovimo, da uveljavljanje večinskega nacionalizma pomeni predvsem grožnjo za etnične manjšine v posamezni državi, kar lahko povzroči poslabšanje etničnih odnosov. Čeprav takšne možnosti nikoli ne moremo povsem izključiti, pa vseeno lahko upamo, da se (tudi zaradi pritiska mednarodne skupnosti) nacionalizmi večinskih skupnosti ne bodo še kdaj odločali za tako ekstremne opcije, kot je »etnično čiščenje.« Prav dogodki ob razpadu nekdanje jugoslovanske federacije v devetdesetih letih dvajsetega stoletja so namreč pokazali, da se tudi tako ekstremne opcije lahko predlagajo in uveljavijo kot metoda in cilj nacionalistične politike.

Po drugi strani ne smemo podcenjevati potenciala manjšinskega nacionalizma v tem delu sveta, ki je zlasti v posameznih okoljih, kjer etnične manjšine predstavljajo velik del ali celo večino lokalnega prebivalstva (npr. Kosovo in Makedonija), že postal zelo agresiven. Tako se v Makedoniji med radikalnejšimi albanskimi nacionalisti – čeprav še ne zelo naglas – pojavljajo zamisli o široki etnični avtonomiji in morebitni (kon)federalizaciji Makedonije, včasih pa je mogoče slišati že tudi razmišljanja o neodvisnosti.

Na Kosovu se zdi, da so secesionistične težnje že prevladale, tako da tamkajšnji Albanci niti ne razmišljajo več o tem, da bi Kosovo mogoče nekoč postalo neodvisno, ampak jih zanima le še to kako in kdaj se bo to zgodilo. K takšnemu razmišljanju in takim opredelitvam albanskega nacionalizma na Kosovu prispeva tudi mednarodna skupnost s svojimi pogosto nejasnimi stališči glede potencialne neodvisnosti Kosova.

V obeh primerih bo zelo pomembna tudi politika albanske države, ki trenutno (vsaj uradno) takšne zahteve in tudi pobude za morebitno združitev z Albanijo zavrača.

* * *

²⁴ Ena od možnih strategij pripadnikov manjšinskih skupnosti – zlasti takrat, ko njihova etnična identiteta in zavesti nista močno razviti ter ne predstavljata ključne vrednote – je v takšnih situacijah tudi njihova asimilacija ali vsaj integracija (če je okolje pripravljeno priznati in sprejeti njihovo specifičnost vsaj v posameznih segmentih) v večinsko okolje in kulturo.

²⁵ Takšno vlogo sta nacionalizem "narodov brez držav" in manjšinski nacionalizem odigrala v času "antikolonialne revolucije" po drugi svetovni vojni ter pri razpadu večetničnih imperijev in nastanku novih nacionalnih držav v Evropi po prvi svetovni vojni. (Glej npr.: Macartney, C. A., *National States and National Minorities* (London: Oxford University Press, 1934, str. 179-211).)

Kakorkoli že, pričakujemo lahko, da bo nacionalizem obstajal toliko časa, dokler bo obstajal etnični pluralizem in na tak ali drugačen način vplival na družbeno dogajanje in politiko v pluralnih družbah. Če upoštevamo družbeni in politični potencial nacionalizmov, gre za družbene pojave, ki jih je potrebno zelo resno obravnavati ter iskati in razvijati ustrezne rešitve in ukrepe, ki bi lahko omejili morebitne negativne pojave zaostrovanja nacionalizmov v pluralnih družbah. Ob prehodu iz dvajsetega v enaindvajseto stoletje, ko sta demokracija in stabilen demokratični družbeni razvoj orednji temi političnih in teoretskih diskurzov, lahko upamo, da bomo v sodobnih pluralnih družbah našli ustrezne odgovore na izziv nacionalizma.

SUMMARY

SOME THOUGHTS ON MINORITY NATIONALISM: SOUTH-EASTERN EUROPE

The Stability Pact for South-Eastern Europe dedicates, within the first Working table, special attention to the issues of national minorities and interethnic relations. In the course of preparations for the international conference on national minorities and interethnic relations, the Special Delegation of Council of Europe Advisors on Minorities, in which the author of this article also participates, visited, at the end of 1999, Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia and Macedonia. Important features of the population of these states are their ethnic diversity and plurality, which are (to a greater or lesser degree) also characteristics of ethnic structure of population in all contemporary plural societies. Good interethnic relations, which also imply official recognition, adequate status and protection of national minorities and their members, as well as adequate status of members of other ethnic communities, are of key importance for further progress and democratization of these settings. The talks with the representatives of authorities, minorities and non-governmental organizations in the visited states conveyed an interesting picture of interethnic relations and minority status, whereby the situation differs essentially from state to state. Contrary to general beliefs, the interethnic relations in these states are relatively good, although various problems keep appearing; however, a major problem will be the re-establishing of ethnic pluralism in the settings where the traditional plural ethnic structure of the population was destroyed during the recent wars. This is especially important from the point of view of the international community which emphasizes that it cannot accept the success of the policy and practice of the so called «ethnic cleansing». It is also interesting that in all the visited settings an adequate regulation of the status, problems and primarily social integration of Roma (Roma, Sinti, Egyptians) represents a special problem. These topics are dealt with within current reflections on nationalism, particularly minority nationalism, which continuously appear as relevant topics in the political discourse, as well as in expert discussions in the field of ethnic studies.